

*Старосуд І. М.,
здобувач
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
суддя
Донецького окружного адміністративного суду*

ЕКОЛОГІЧНІ ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ ЯК СКЛАДОВІ ІДЕОЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Анотація. У статті розглянуто особливості формування нормативно-правового регулювання у сфері реалізації екологічної освіти та виховання в Україні. Проаналізовано їх місце в системі ідеологічного механізму екологічного права та системні зв'язки з іншими його складовими.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічне виховання, екологічне право, екологічна культура, ідеологічний механізм.

Постановка проблеми. Система сучасних уявлень та поглядів щодо сутності та змісту екологічних проблем, а також шляхів їх вирішення значною мірою базується на загальноприйнятій теорії сталого розвитку, яка в найбільш загальних рисах являє собою такий економічний розвиток, за якого враховуються екологічні та соціальні чинники, мінімізується шкода, що завдається навколишньому середовищу, забезпечується мінімізація використання вичерпних ресурсів, а також враховуються права майбутніх поколінь.

Зазначене визначення має достатньо узагальнений вигляд, однак при цьому слід звернути увагу на врахування інтересів майбутніх поколінь. Така конструкція, закладена в міжнародних документах, покликана насамперед орієнтувати на формування екологічно відповідальної позиції як суспільства в цілому, так і окремих індивідів. Проте, дбаючи про права майбутніх поколінь, виникає практично афористичне латинське питання *Quis custodiet ipsos custodes?* (Хто ж буде сторожити самих сторожів?). Виховання наступних поколінь у дусі поваги до природи, усвідомлення глобальності екологічних процесів, обумовленості людської діяльності факторами навколишнього природного середовища та його крихкості є одним із нагальних завдань.

Питання механізму охорони навколишнього природного середовища або його окремих елементів були предметом дослідження таких учених, як В.І. Андрейцев, А.Г. Бобкова, М.М. Бринчук, А.П. Гетьман, С.М. Кравченко, М.М. Кисельов, В.С. Крисаченко, М.І. Хилько, Е.В. Позняк та інших. Роботи зазначених авторів складають теоретичне підґрунтя для вирішення цілої низки проблем у сфері забезпечення екологічних освіти та виховання як передумов формування екологічної свідомості та екологічної культури, що відповідають сучасній ціннісній системі суспільства. Водночас питання екологічної освіти та виховання в роботах цих авторів розглядаються або фрагментарно, або зі світоглядно-філософських позицій, що обумовлює необхідність детальнішого аналізу саме правової компоненти.

Метою статті є виявлення особливостей формування нормативно-правового регулювання у сфері реалізації екологічної освіти та виховання в Україні, аналіз їх місця в системі ідеологічного механізму екологічного права, а також їх системних зв'язків з іншими складовими цього механізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Побудова громадянського суспільства, досягнення домінанти права та

виконання законодавства являє собою складний комплекс заходів. О.А. Васюта слушно відмічала, що, будуючи демократичне громадянське суспільство на основі людського виміру, не можна розв'язати кризові антропогенні проблеми відірвано від політики, економіки, історії, культури, традицій, буття етносу; закономірним є формування новітнього політико-екологічного мислення в суспільстві не лише на засадах екологічного права, що вибудовується державою відповідно до світових стандартів, але й структури, традицій і принципів виховання, кращих взірців національної екологічної етики, людської моралі, суспільної культури [1, с. 26].

Необхідно констатувати, що за останні роки Україна значно досягла значних успіхів у напрямі створення сучасної та ефективною правової системи. Однак, акцентуючись безпосередньо на юридичних аспектах вирішення проблем, дуже часто поза увагою залишалась саме ідеологічна складова дії права. Створення умов для забезпечення виконання вимог законодавства здійснювалось з огляду на економічні, соціальні, політичні чинники, при цьому фактично не створювалось умов для формування відповідного світогляду. Таке положення зрештою призвело до значного розриву між існуючою системою правових норм та суспільною свідомістю, що у свою чергу могло стати (а в окремих випадках і ставало) причиною конфліктів. Не є виключенням у цьому разі й екологічне право, а отже, виникає нагальна необхідність гармонізації цих складових, забезпечення виконання вимог законодавства не з огляду на існуючі приписи та заборони, а внаслідок усвідомлення їх справедливості та закономірності.

Справедливим буде відзначити, що спроби вирішити цю проблему за допомогою відповідних правових заходів знаходять своє відображення в законодавстві. Так, щодо екологічної освіти та виховання в Національній доктрині розвитку освіти зазначалось, що держава повинна забезпечувати екологічну, правову, економічну освіту. При цьому національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування в молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури [2].

У розробленій Національною академією наук Національній парадигмі сталого розвитку України вже більш імперативно наголошується, що освіта є передумовою та водночас пріоритетним засобом досягнення сталого розвитку. Згідно з Порядком денним на XXI століття просвіту, включаючи формальну освіту, підвищення інформованості населення та професійну підготовку, слід визначати як процес, за допомогою якого людина й суспільство можуть сповна розкрити свій потенціал. Вона має вирішальне значення для забезпечення інформованості з питань екології та етики, формування цінностей і підходів, при-

щеплення навиків і заохочення поведінки, сумісної зі сталим розвитком.

Сучасною світовою стратегічною тенденцією є становлення динамічної концепції освіти в інтересах сталого розвитку (далі – ОСР), яка виходить за межі традиційної екологічної освіти. На 57-й сесії Генеральної Асамблеї ООН період 2005–2015 рр. проголошено Десятиліттям освіти в інтересах сталого розвитку. Незважаючи на відсутність єдиного підходу до трактування змісту ОСР, у міжнародних документах та угодах, зокрема Заяві міністрів із довкілля країн регіону ЄЕК ООН (Київ, 2003 р.), Стратегії ЄЕК ООН для освіти в інтересах сталого розвитку (Вільнюс, 2005 р.), визначено основні цілі та завдання державної та міждержавної політики в цій сфері.

Відповідно до зазначених документів сталий розвиток суспільства слід розуміти як безперервний навчальний процес, включаючи розширення знань, формування спеціальних навиків, життєвих позицій і цінностей щодо здорового способу життя в гармонії з природою. Це потребує зміщення акцентів від методів, орієнтованих лише на передачу інформації, до ширшого впровадження активних методів навчання, багатостороннього й міждисциплінарного аналізу ситуацій реального життя (позитивного досвіду). Імплементация ОСР відбувається через інтеграцію її тем у всі навчальні дисципліни, а також організацію спеціальних тематичних програм [3, с. 19–20].

Таким чином, усвідомлення необхідності створення умов для розвитку екологічної освіти та виховання знайшли своє відображення в процесі формування екологічних політик різного рівня.

Важливим є також потенційний зворотній вплив світи та виховання на суспільні відносини. Так, С.А. Балашенко цілком слушно зазначав, що освіта та виховання можуть використовуватись як метод управління. Науковець зауважує, що якщо в колишньому Радянському Союзі переоцінювали ідеологічні методи в управлінні та недооцінювали економічні, то в сучасних умовах, навпаки, недооцінюються ідеологічні методи та переоцінюються економічні. Ефективність управління досягається поєднанням методів, і чим більш різноманітні методи, тим більш сталим є розвиток [4, с. 147].

Слід відмітити, що ідеологічна складова вже достатньо давно знайшла своє відображення в теорії екологічного права. М.М. Бринчук, даючи характеристику еколого-правового механізму, який він пропонує розглядати як узгоджену систему передбачених нормами екологічного права або відповідних їм заходів та вимог, а також дій та процесів, що здійснюються в порядку реалізації цих норм, спрямованих на послідовне та ефективне досягнення цілей екологічного права [5, с. 5], виділяє цілу низку його елементів, зокрема духовно-культурні заходи, до яких він відносить екологічне виховання, освіту та науку.

Також у юридичній літературі визначають сім складових механізму охорони навколишнього природного середовища:

- 1) організаційно-правовий (управлінський) механізм;
- 2) економіко-правовий механізм;
- 3) правовий механізм;
- 4) механізм особливої охорони;
- 5) ідеологічний механізм;
- 6) громадський механізм;
- 7) міжнародно-правовий механізм.

При цьому внутрішнє наповнення ідеологічного механізму складають екологічне виховання, екологічна освіта та екологічна культура [6, с. 35].

Інші вчені виділяють організаційний, економічний, ідеологічний та юридичний механізми охорони навколишнього природного середовища. Водночас у структурі ідеологічного меха-

нізму виділяються такі його складові елементи, як екологічне виховання та освіта, поширення екологічних та еколого-правових знань, наукові екологічні дослідження [7, с. 38].

Варто врахувати, що, на думку вчених, екологічна криза як глобальна криза цивілізації – це криза діючих механізмів адаптації соціуму в навколишньому соціальному та природному середовищі. Людське співтовариство не встигає адаптуватися до мінливого довкілля, насамперед через інерційність мислення, і тому втрачає здатність до саморегуляції. Постає нагальна потреба замінити напрям цієї взаємодії за допомогою реформи соціальних інститутів та управління [8, с. 193].

Зважаючи на це, ідеологічний механізм екологічного права визначають як такий, що безперервно оновлюється, як динамічну, відкриту систему засобів, методів формування права та законодавства шляхом безпосереднього впливу на правові інститути та побічно за допомогою інших соціальних інститутів, шляхом створення морально-етичних підстав дії права [9, с. 237].

М.О. Лапіна зазначає: «Ідеологічний механізм охорони навколишнього середовища – це система ідеологічних заходів впливу на поведінку людей із метою забезпечення якості навколишнього природного середовища, сталого використання природних ресурсів, екологічної безпеки людини та інших об'єктів (екологічне виховання, освіта тощо). Як відомо, система ідеологічних заходів являє собою сукупність компонентів психологічного впливу на поведінку, уявлення, мислення людей. Зокрема, це освіта, виховання, культурний розвиток. Справедливо було б віднести до них і науки розробки. Величезну роль відіграють так само різні засоби масової інформації, серед яких усе більшу роль і поширення грає глобальний Інтернет. Але в кожному разі досі важливим залишається твердження державами концептуальних основ (правових і політичних) розвитку зазначеного інституту і міжнародно-правове регулювання зазначеної сфери» [10, с. 68 – 69].

Також дослідники звертають увагу й на інший бік проблеми – його соціальну орієнтованість, вказуючи, що під ідеологічним механізмом необхідно розуміти передбачену екологічною політикою держави систему знань, цінностей та орієнтирів, спрямованих на формування суспільної поваги екологічних прав та обов'язків людини й громадянина, яка реалізується в результаті формування в суспільстві належного рівня еколого-правової культури шляхом проведення заходів щодо розвитку екологічного просвітництва, виховання та освіти [11, с. 151].

Окремі українські дослідники мають дещо інший погляд на цю систему та відносять еколого-правову ідеологію, еколого-правову психологію, еколого-правову свідомість, еколого-правову культуру, еколого-правову освіту та еколого-правову науку до механізмів забезпечення екологічного права [12, с. 13], фактично розглядаючи їх як паралельні та взаємодоповнюючі елементи.

Е.В. Позняк розглядає питання ідеологічного механізму екологічного права крізь призму формування екологічної культури суспільства. Так, вона справедливо відзначає, що норми екологічного права впливають на формування еколого-правової ідеології в суспільстві та розвиток еколого-правової психології, еколого-правову свідомість та еколого-правову культуру кожної людини. Механізм правового забезпечення екологічної політики спрацьовує саме через екологічне право, він є об'єктом дослідження еколого-правової науки та віднаходить свою об'єктивність у еколого-правовій освіті.

Отже, кінцевим результатом процесу реалізації екологічним правом культурної функції є формування еколого-правової культури як суспільного явища, показника ефективності екологічної політики держави, суб'єктивного чинника, що визначає

спрямованість дій, діяльності посадових осіб під час прийняття екологічно значущих рішень та поведінки громадян під дією норм екологічного права. Оскільки екологічна й еколого-правова культура зумовлюють виживання людства та залежать від рівня загальної культури, є цінностями життєзабезпечувального характеру, за екологічним правом слід визнавати культурну функцію. Крім того, на наш погляд, є підстави розпочати дослідження з метою обґрунтування наявності та культурологічної функції екологічного права [13, с. 214].

При цьому, на нашу думку, дещо сумнівним є її підхід, відповідно до якого залежно від суб'єктного складу зазначених суспільних відносин та з огляду на систему екологічного права особливої актуальності набуває екологічна культура законотворчої діяльності, управління, господарської діяльності, навчального процесу, наукової діяльності, правозастосовної діяльності, залучення громадськості до прийняття екологічно важливих рішень, адже еколого-правова культура є також частиною правової культури [13, с. 212]. Погоджуючись загалом із значенням екологічної культури все ж таки вбачається, що екологічна культура, як і екологічний світогляд, є скоріше філософськими та соціальними категоріями, які не може бути врегульовані правовими методами, на відміну від елементів, які їх забезпечують. Як такі елементи і виступають екологічні освіта, виховання та наука, які й повинні стати об'єктом правового регулювання. Саме зазначені елементи створюють ідеологічний механізм охорони навколишнього природного середовища, а також є одним зі способів досягнення ефективності екологічного права.

На похідний характер екологічної культури від екологічних освіти та виховання вказують й інші дослідники. Так, О.А. Шевель зазначає, що, оскільки сучасна екологічна ситуація в Україні є надзвичайно небезпечною, освіта в державі потребує негайних дій у напрямі докорінного реформування системи екологічної освіти в цілому. Ефективний розвиток екологічної культури може бути реалізований лише через цілісну освітньо-виховну систему на основі принципово нової, ніж це має місце сьогодні, цілісної еколого-освітньої моделі. Така модель має бути позбавлена світоглядних і методологічних хиб, характерних для існуючих екологічних концепцій, програм і схем [14, с. 40]. У подібному контексті розглядається екологічна культура й в спеціалізованих дослідженнях [15].

Висновки. Ідеологічний механізм, який включає екологічну освіту, виховання та науку, займає важливе місце в системі забезпечення ефективності екологічного права та формування належного рівня екологічної свідомості. При цьому аксіоматичним базовим засобом формування як індивідуальної, так і суспільної свідомості є симбіоз освіти та виховання на всіх етапах становлення особистості й соціуму.

Водночас слід відмітити, що в Україні до нині так і не склався логічний, комплексний та системний підхід до правового регулювання екологічних освіти та виховання, наявні нормативно-правові акти мають фрагментарний характер та не відповідають вимогам часу. Зважаючи на це, на першому етапі необхідно прийняти Концепцію екологічної освіти та виховання України, яка повинна базуватись на засадах безперервності екологічних освіти та виховання, що мають включати до себе цілу низку етапів: дошкільну, шкільну, спеціалізовану, вузівську та післявузівську освіту.

Крім того, зазначена система повинна враховувати можливість та корегуючий вплив родинного виховання, місцеві та національні традиції тощо, відповідати сучасним міжнародно-правовим тенденціям в екологічній сфері.

Література:

1. Васюта О.А. Проблеми екологічної політики України в контексті глобального розвитку : автореф. дис. ... докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О.А. Васюта ; Ін-т політ. і етнонац. Дослідж. НАН України. – К., 2002. – 38 с.
2. Про Національну доктрину розвитку освіти, затверджена указом Президента України № 347/2002 від 17.04.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – Ст. 860.
3. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.С. Пагона. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
4. Балашенко С.А. Государственное управление в области охраны окружающей среды [монография] / С. А. Балашенко. – Минск. : БГУ, 2000. – 341 с.
5. Бринчук М.М. Эколого-правовой механизм: понятие и сущность / М.М. Бринчук // Астраханский вестник экологического образования. – 2014. – № 2 (28). – С. 5.
6. Шиян В.И. Экологическое право : [учебно-методическое пособие] / В.И. Шиян. – М. : МГИУ, 2008. – 208 с.
7. Голиченков А.К. Экологическое право и земельное право России. Методические материалы : [учебное пособие] / А.К. Голиченков, О.И. Крассов, Т.В. Петрова и др. – М. : Издательский Дом «Городец», 2006. – 384 с.
8. Юрченко Л.І. Екологічна політика як врахування складних взаємин екологічної культури і екологічної безпеки / Л.І. Юрченко // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. пр. – Вип. 70. – К., 2008. – С. 192–200.
9. Невзоров Т.Б. Понимание значимости идеологического механизма реализации экологического права / Т.Б. Невзоров // Вестник КемГУ. – 2012. – № 2 (50). – С. 236–239.
10. Лапина М.А. Экологическое право : [учебное пособие для студентов вузов] / М.А. Лапина. – М. : МИЭМП, 2010. – 262 с.
11. Фокин А.В. Экологические права и обязанности человека и гражданина (теоретико-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А.В. Фокин. – Волгоград, 2006. – 179 с.
12. Баб'як О.С. Екологічне право України : [навч. посібник] / О.С. Баб'як, П.Д. Біленчук, О.Ю. Чирва. – К. : Атіка, 2000. – 216 с.
13. Позняк Е.В. Культурна функція екологічного права: від декларативності до прийняття конкретних рішень / Е.В. Позняк // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2012. – № 3 (13). – С. 210–215.
14. Шевель О.А. Роль освіти у формуванні екологічної культури / О.А. Шевель // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – № 33. – С. 33–41.
15. Крисаченко В.С. Экология. Культура. Политика: концептуальні засади сучасного розвитку : [монографія] / В.С. Крисаченко, М.І. Хилько – К. : Знання України, 2002. – 598 с.

Старосуд И. Н. Экологические образование и воспитание как составляющие идеологического механизма экологического права

Аннотация. В статье рассмотрены особенности формирования нормативно-правового регулирования в сфере реализации экологического образования и воспитания в Украине. Проанализированы их место в системе идеологического механизма экологического права и системные связи с иными его составляющими.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическое воспитание, экологическое право, экологическая культура, идеологический механизм.

Starosud I. Environmental training and education as components of ideological mechanism of environmental law

Summary. In article features of formation of legal regulation in implementing environmental training and education in Ukraine. Analyzed their place in the ideological mechanism of environmental law and system connections with its other components.

Key words: environmental training, environmental education environmental law, environmental culture, ideological mechanism.